

[0413] Over heterochtone familienamen in Friesland

In haast alle inleidingen van de tot dusver verschenen delen van het *Nederlands Repertorium van Familienamen (NRF)*¹ wordt ergens min of meer duidelijk gezegd dat het volgende provinciale register uiteraard niet identiek is met een register van provinciale namen. Dat men zo nadrukkelijk op de voor vele nederlandse gewesten en zelfs hele provincies typische familienamen attendeert is op zichzelf natuurlijk juist en voor een algemene inleiding zelfs noodzakelijk. Immers, voor de bewerkers en gebruikers van het *NRF* is het altijd weer boeiend en verrassend te zien hoe krachtig zich in Nederland autochtone familienamen en familienaam-types tot in onze tijd hebben kunnen handhaven, zo wel wat hun aantal en aandeel als ook wat hun geografische verspreiding betreft. De pogingen om met behulp van het *NRF* juist dit verschijnsel goed te herkennen en te beschrijven en daarmee het zg. typische uit een provinciaal register te schiften zijn dus zonder meer van waarde. Niettemin lijkt het mij toe dat een te sterke beklemtoning van dit aspect de algemene betekenis van het *NRF* te kort doet: immers de lezer krijgt daardoor de neiging, plm. een kwart van zo'n repertorium als minder belangrijk te beschouwen. Dit stuk wordt geschreven ter nagedachtenis van collega M. Oosterhout bij wie ik altijd met mijn vele vragen betreffende Friesland mocht aankomen. Ik zal derhalve graag proberen het boven aangeduide aan de hand van het friese deel van het *NRF*² nader toe te lichten.

Het thema "provinciaal register - provinciale namen" komt in de inleiding van het friese deel bijzonder uitvoerig ter sprake. H. Buitenhuis schrijft daar o.m.: 'Uiteraard komen in dit deel over Friesland ook de namen voor van personen, die op het moment van de telling [d.i. de volkstelling van 31 mei 1947] slechts tijdelijk in Friesland aanwezig waren. Daarnaast komen in de lijst de namen voor van personen, die zich in de loop van de tijd in Friesland gevestigd hebben en die van vreemde herkomst zijn. /.../ Deze namen zijn eveneens in de lijst opgenomen, niet alleen volledigheidshalve, maar ook omdat deze namen wellicht in de toekomst betekenis krijgen voor de demografie en anthroponymie van Friesland'.³

Het is zeker geen toeval dat dit alles juist in het friese gedeelte van het *NRF* zo uitvoerig ter sprake komt. Want er is waarschijnlijk in het hele *NRF* geen provinciaal register, dat een zo groot percentage provinciale, gewestelijk-typische familienamen heeft als juist het friese. Buitenhuis heeft b.v. berekend, dat alleen al de zg. *-a*-namen (op *-a*, *-ma*, *-stra* enz.) 13,70 % van alle in Friesland voorkomende familienamen uitmaken en in 1947 door niet minder dan 36,43% (!) van de provinciale bevolking gedragen werden. En voor de zg. *-s*-namen (patronymische familienamen op *-s*, *-sz*, *-n* en *-ns* zoals *Bouwes*, *Bonnen* of *Fokkens*) zijn Buitenhuis' cijfers: 12,30% van alle namen en 11,69% van het totaal aantal inwoners. In de nederlandse

naamkundige literatuur zijn naast de *Zeeuwse Familienamen*⁴ alleen de provinciaal-typische familienamen van Friesland in een grotere studie behandeld, maar dan ook liefst drie keer⁵. Alle drie deze studies gaan weliswaar uit van een uitvoerige bespreking van de friese persoonsnamen, maar in een zo patronymisch georiënteerd namenlandschap als dat van Friesland kan daarnaast de behandeling van de familienamen nauwelijks achterwege blijven. Nogmaals, het is zeker geen toeval, dat juist in het friese namen-repertorium begrippen als "fries" en "van vreemde herkomst" zo scherp tegenover elkaar komen te staan.

Een familienamen-register als het *NRF* is echter niets anders dan de in alfabetische volgorde gebrachte antroponymische realiteit anno 1947 en ongeveer, dat mag men wel zeggen, tevens anno 1972. Hoe belangrijk het ook is het autochtone materiaal uit deze verzameling te schiften en beter en preciezer dan het vóór 1947 mogelijk was te beschrijven, even belangrijk is het, de massa van de overige namen niet te vergeten, het heterohtone gedeelte, dat, gezien zijn soms hoge percentage, stellig de rijke gevarieerdheid van de nederlandse familienamen sterk mee bepaalt. Juist is inderdaad dat een tijdens de volkstelling in een bepaalde plaats toevallig aanwezige buitenlander of nederlandse bezoeker naamkundig gesproken geen gewicht in de schaal legt. De ene *Mc Neill*, *Kreuzfeldt* of *Ciaciek* in het friese deel van het *NRF* is zeker een te verwaarlozen stipje in het familienaamkundige beeld van Friesland anno 1947. Maar wat te zeggen van de naam *Roelevink*? Ik heb deze zeer gewone, tenminste niet opvallende familienaam toevallig wat nader moeten bekijken op grond van een aanvraag uit Duitsland waar iemand van deze naam het genealogische pad bewandelde. Zonder voorlopig het een of ander boek te raadplegen kon ik mijn antwoord beginnen met te schrijven dat deze naam 'seinen ganzen Habitus nach ostniederländisch' was en zoals de meeste *-ink*-namen waarschijnlijk afkomstig van een oostnederlandse boerderijnaam. In verband met de laatste opmerking kon ik er bovendien nog aan toevoegen dat B.H. Slicher van Bath⁶ drie desbetreffende middeleeuwse boerderijen heeft kunnen localiseren, te weten *Roelovingh* anno 1323 in het kerspel Wierden, *Rolevinch* a. 1391 in het kerspel Eibergen, en *Rolevinc* a. 1489 in het kerspel Enschede (verkorte vormen als *Rolvynk* e.d. nog buiten beschouwing gelaten)⁷. Daarna wilde ik met behulp van het *NRF* ook nog wel het een en ander zeggen over de tegenwoordige nederlandse *Roelevink*'s, maar moest tot mijn eigen verbazing schrijven: 'Im Jahre 1947 /.../ sassen in Zeeland, Utrecht und Groningen keine *Roelevink*'s, in Overijssel, Drente und Gelderland jeweils 3, in Friesland dagegen 93, wovon allein 36 in Gaasterland, 21 in Hemelumer Oldephaert, 5 in Workum, 4 in Wijmbritseradeel und 15 in Utingeradeel /.../ Im Osten dagegen hat sich die etwas verkürzte Form *Roelvink* durchgesetzt: 154 x in Overijssel, 45 x in Gelderland, aber 0 x in Friesland'.

Nu kan er werkelijk geen twijfel bestaan t.a.v. de ware herkomst van de familienaam *Roelevink*, geografisch gezien. Een feit is echter dat Twente en Achterhoek samen deze naam tegenwoordig nauwelijks meer kennen, dat deze onversleten drie-syllabige vorm (de persoonsnaam *Roelof* plus het bekende suffix *-ink*) zich in het verre Friesland heeft weten te handhaven, haast zou men willen zeggen: weten te conserveren. Want zelfs in het uit alle nederlandse gewesten van namen voorziene Amsterdam zaten in 1947 maar twee *Roelevink*'s. Kortom: *Roelevink* is zuiver taalkundig gesproken weliswaar geen friese naam, maar algemeen-naamkundig en vooral naamgeografisch gezien is deze naam tegenwoordig toch typisch voor Friesland. In het familienaamkundige beeld van Frieslands Zuidwesthoek is *Roelevink* duidelijk meer dan slechts een stipje. Natuurlijk zal er voor dit hele geval wel een verklaring zijn: allicht een stamvader *Roelevink* die lang geleden Oostnederland heeft verlaten en naar Friesland verhuisde; misschien is er ook een historische achtergrond te schetsen waarbij deze tocht van een enkeling in het licht van een meer algemene beweging zijn toevalligheid verliest. Dat is echter in dit verband niet zozeer van belang. Sociale en economische geschiedenis, demografie en nederzettingsgeschiedenis spelen min of meer zichtbaar, haast altijd een rol als het om familienaamkunde gaat.

Een wat langere reis dan stamvader *Roelevink* heeft een zekere *Schachtschabel* moeten maken voordat hij zich in Friesland ging vestigen. 'Seinem ganzen Habitus nach' is deze naam Duits. Hij komt ten oosten van de staatsgrens ook inderdaad voor, zij het niet zo heel vaak, en werd daar etymologisch geïdentificeerd als bijnaam voor een fanatieke schaker. Mhd. *schâchzabel* betekent schaakbord, soms inclusief de stukken en ook wel het spel met de schaakstukken; *schâchzabelen* is dan het werkwoord. In tegenstelling tot de eveneens in het friese repertorium geregistreerde ene *Schachlhuber* zijn de *Schachtschabel*'s kennelijk al "genaturaliseerd". Dat betreft niet zozeer de familienaam zelf, waarvan de spelling klaarblijkelijk niet werd veranderd - misschien omdat men pas ná 1811 in Nederland arriveerde -, het betreft echter wel de geografische verspreiding, want elk drietal dragers van deze naam, in de gemeenten Barradeel, Franeker en Harlingen, toont aan, dat *Schachtschabel* als een in Friesland tegenwoordig inheemse naam moet worden beschouwd, al of niet geïmporteerd uit Amsterdam (waar deze naam in 1947 eveneens 9 x voorkwam), of geëxporteerd náar Amsterdam, zoals zo vele autochtone friese namen. *Schachtschabel* - en ik heb natuurlijk met opzet een bijzonder opvallend exemplaar uit het friese namen-register gekozen - is intern-nederlands een voor Friesland en Amsterdam typische naam.

Vóór 1811 of kort daarna, zijn kennelijk de Lautenbach's Friesland binnengekomen, gezien de variatie in de

spelling van deze familienaam: *Lautenbacg*, *-bach*, *-bag*, *Loutenbach* en misschien ook *Lautenborg*. De varianten met *-bacg*, *-bag*, *-borg* en *Louten-* komen alleen in Friesland voor (afgezien van 1 x *-ou-* in Amsterdam), terwijl de oorspronkelijke vorm zelf ook duidelijk zijn nieuw nederlands stamland in Friesland heeft: 196 x (verdeeld over 24 gemeenten) tegenover 25 x in Groningen, 71 x in Drente, 12 x in Overijssel, telkens 2 x in Gelderland en Utrecht, 41 x in Amsterdam en 0 x in Zeeland. De oorspronkelijke vorm is overigens een herkomstnaam, waarbij men de keuze heeft tussen meer dan tien verschillende duitse plaatsen Lautenbach. De in Nederland ook bekende familienamen *Lauterbach* en *Louterbach* zijn echter van weer een ander Duits toponiem afgeleid, waarbij het eveneens om diverse plaatsen gaat.

Nu mag niet de indruk ontstaan dat de kwestie autochtoon tegenover heterochtoon louter een zaak van migratie is. Een familienaam als *Hacquebord* b.v. zou in Nederland theoretisch overal kunnen voorkomen omdat het sedert de late middeleeuwen bekende muziekinstrument *hakkebord*, naar men mag aannemen, overal werd bespeeld (en vervaardigd). Niettemin treedt deze familienaam buiten Friesland slechts sporadisch op⁸. Hetzelfde geldt, en in sterkere mate nog, ook voor *Kussendrager*, welke familienaam in 1947 50 x in Friesland en 1 x in Groningen werd geregistreerd, verder nergens. Wat er ook voor een betekenis achter *Kussendrager* mag zitten - een oorspronkelijke kistendrager? -, feit is dat deze reeds door J. Winkler als 'zeer zonderling' vermelde naam⁹ een typisch stukje antroponymie van Friesland representeert, waarbij deze naam bovendien niet eens geïmporteerd behoeft te zijn maar zonder meer in Friesland zelf kan zijn ontstaan. De geografische verspreiding in deze provincie geeft op dit punt geen duidelijke uitkomst, want *Kussendrager* is in Friesland een zg. "kernnaam". Van een "kernnaam" pleegt men te spreken als de helft of meer van het totaal aantal dragers uit een provinciaal register in één gemeente is geconcentreerd. Bij *Kussendrager* woonden van de 50 die in de hele provincie Friesland werden geteld precies 25 in Opsterland. Een dergelijke "kernnaam" is nu echter volgens algemene ervaring vaak óf een typische import-naam óf in tegendeel juist een autochtone vorm bij uitstek¹⁰. Noemt men *Hacquebord* en *Kussendrager* nochtans "heterochtoon" omdat beide eigenlijk helemaal niet in het traditionele beeld van Friesland's namen passen, dan moet onder "heterochtoon" niet alleen worden verstaan "van overal vandaan" maar ook "van allerlei soort".

Als men alleen al de familienamen "van overal vandaan" uit het uit 14.509 namen bestaande friese deel van het *NRF* zou willen schiften, zou dit maanden in beslag nemen omdat het met het telwerk alleen niet is gedaan. De moeilijkheden zitten vooral in de daarmee vaak verbonden etymologische en genealogische vragen. Een steekproef echter kan

men wel nemen door b.v. drie letters uit het provinciale alfabetische register nader te onderzoeken. Ik heb de D, de M en de R genomen. Bij elkaar geteld leveren deze drie afdelingen uit de gehele alfabetische lijst 2.113 namen op: 632 familienamen die met D, 692 die met M, en 789 die met R beginnen.

264 van deze 2.113 familienamen behoren tot de groep van de autochtone *-a*-namen, d.i. in percenten uitgedrukt 12,49. Zoals boven reeds vermeld heeft H. Buitenhuis voor het hele friese register een aandeel van 13,70% van deze *-a*-namen berekend; wij liggen dus met onze toevallig gekozen drie proefletters niet ver van het gemiddelde. Het is wel haast overbodig te zeggen dat hier alleen sprake is van het aantal *n a m e n*, dus niet van de hoeveelheid *d r a g e r s* per naam of groep. Want in dat opzicht zijn de *-a*-namen in Friesland inderdaad met geen ander type of andere groep te vergelijken. Ik herhaal nog even wat Buitenhuis indertijd voor zijn inleiding berekende: 13,70% van alle namen, maar 36,43% van de totale bevolking. Deze verhouding geldt ook voor onze drie proefletters, waar 4 *-a*-namen met hun aantal dragers elk boven de 1.000 liggen: *Douma* (1.323), *Dijkstra* (8.441), *Miedema* (1.541) en *Reitsma* (1.355), en nogmaals 35 *-a*-namen boven de 100.

Het tweede voor Friesland karakteristieke naamtype waarvan Buitenhuis in de inleiding spreekt, noemen wij met hem kortweg de *-s*-namen. De van friese en soms ook van algemeen-nederlandse persoonsnamen afgeleide, dus patronymische familienamen op *-s*, *-sz*, *-n* en *-ns* leveren bij elkaar geteld in onze steekproef het getal 228 op, d.i. 10,79% van het totaal aantal namen. Weer is onze keuze vrijwel representatief want voor het hele repertorium van Friesland werd een aandeel van 12,30% berekend. De frequentie van de zg.*-s*-namen is, als ook reeds Buitenhuis heeft kunnen constateren, aanzienlijk lager dan die van de *-a*-namen: slechts 11,69% van de hele friese bevolking droeg in 1947 een *-a*-naam en in overeenstemming daarmee is het niet verwonderlijk dat dan bij onze steekproef ook slechts 3 van de in totaal 228 *-s*-namen boven de 100 uitkomen, te weten *Martens* met 108, *Rienks* met 268 en *Rooks* met 123 dragers.

Nu gebleken is dat de drie proefletters de algemene cijfers en verhoudingen uit het friese repertorium vrij nauwkeurig weerspiegelen, mag het volgende over de heterohtone familienamen met des te meer zekerheid worden gezegd. Als "heterohtoon" in de zin van "buitenlands" konden bij de steekproef worden beschouwd 199 familienamen, 9,42% van het totaal. Meegeteld werden hierbij alleen die namen waarvan op grond van het type en/of de spelling de buitenlandse afkomst volkomen zeker was, b.v. namen als *Däne*, *Debreczenij*, *Dittberner*, *Drewnick*, *Dziejak*, *Mac Arthur*, *Mackurowa*, *Markmann*, *Miethke*, *Monnereau*, *Räber*, *Reichenbach* of *Romanska*. Een duidelijke meerderheid van deze 199 familienamen, namelijk 124, is slechts met elk

één drager in het repertorium vertegenwoordigd, toch zijn er ook enkele waarvan men op grond van verspreiding en frequentie kan vermoeden dat de dragers in 1947 reeds waren ingeburgerd, m.a.w. dat deze namen intussen een geïntegreerd bestanddeel vormen van het friese antroponymische totaal. Dit betreft b.v. familienamen als *Dölle* (in 4 friese gemeenten in totaal 19 keer), *Dunant* (5-18), *Dupont* (9-69), *Maurer* (3-9), *Mobach* (5-25) of *Römer* (3-17). Boven de 100 dragers komt echter geen van deze namen.

Een overgang tot een tweede groep van heterohtone namen vormen misschien familienamen als *Maillie* (1-1) en *Maillé* (1-4), omdat beide samen nog vijf varianten naast zich hebben - *Maillee* (2-2), *Maillij* (3-17), *Mallet* (1-1), *Mallie* (2-2), *Mallij* (1-1) -, waarvan dus 2 met een herkenbaar nederlandse of beter: aangepaste spelling, en 1 met een relatief grote frequentie en een zekere geografische verspreiding. Als een tweede groep van heterohtone namen wordt dus gezien dat materiaal dat van oorsprong zeer vermoedelijk buitenlands is maar nu geheel of deels "in niederländischem Gewande" verschijnt. Een voorbeeld is de boven reeds besproken familienaam *Loutenbach*, en uit onze steekproef zijn van dit soort namen te noemen: *Dankelman*, *Deuzeman*, *Maschmeijer*, *Meuzer*, *Reurich*, *Reijtenbach*, *Rondou*, *Rosendahl*. De groep is, vergeleken met de echte "buitenlanders", niet zeer groot; ik telde in dit geval 74 namen (= 3,50%). Daarbij werd echter met opzet alles buiten beschouwing gelaten dat met enige moeite nog als een nederlandse naam in een wat buitengewone spelling kon worden verklaard (*Dikhooff*, *Michell*, *Rasenbergh*, *Roelé*, *Rullman* b.v.). Niet meegeteld werden overigens, en wel noch bij deze noch bij de eerste groep van heterohtone namen, familienamen als *Van Dantzig*, *Van Dordmond* of *Van Dullemen*. Want in het kader van mijn onderzoek is alleen het heterohtone in de namen zelf van belang, niet de weerspiegeling van immigratie-bewegingen in over het algemeen pas in Nederland ontstane herkomstnamen.

Als een derde en laatste groep van heterohtone familienamen werd beschouwd het materiaal "van overal vandaan" uit Nederland zelf (met uitzondering van Friesland natuurlijk) en uit Vlaanderen. Dit kon in zekere zin slechts een steekproef in een steekproef zijn, omdat niet van iedere familienaam de intern-nederlandse "herkomst" zo maar vaststaat of zichtbaar is. Er zijn bovendien nog vele waarbij van "herkomst" nauwelijks of helemaal geen sprake kan zijn omdat zij (bepaalde beroepsnamen als *Molenaar* of geografische namen als *Van Dijk* bv.) zo ongeveer overal voorkomen. Het enige wat wij kunnen doen is bepaalde naam - t y p e s te onderzoeken, waarvan het algemeen bekend is (vooral sedert het verschijnen van het *NRF*) dat zij voor bepaalde nederlandse gewesten buiten Friesland karakteristiek zijn. B.v. de familienamen op *-ing*, en *-ink* en die met de voorzetsels *te*, *ten*, *ter* voor oostelijk Nederland, bepaalde

éénsyllabige vormen voor Noord-Holland, de patronymische constructies op *-se* voor Zeeland, en tenslotte ook bepaalde karakteristika voor Vlaanderen (*ck, kx, ae, -mans* enz.). Enkele voorbeelden uit onze steekproef: *Daling, Deenink, De Riele, Rol, Reijnierse, Raijmakers*. Bij elkaar geteld en met enkele beslist niet friese namen op *-sen, -donk, -huis* e.d. vermeerderd, leverde dit soort namen het getal 140 op, 6,63% van alle familienamen met de beginletters D, M en R uit het friese repertorium. Van de verschillende types hadden hierbij het grootste aandeel de namen op *-ink* (34 x) en *-ing* (33 x), onmiddellijk gevolgd door de korte noordhollandse vormen (29 x). Onder de *-ink-* en *-ing-*namen bevonden zich overigens de meest frequente uit deze groep: *Muurling* (14-98), *Regeling* (13-65) en *Roelevink* (13-93).

De steekproef aan de hand van drie letters uit de alfabetische lijst van de familienamen in Friesland anno 1947 heeft dus aangetoond dat zo'n 20% van de daar geregistreerde namen als heterochoon moet worden beschouwd, als oorspronkelijk niet uit Friesland afkomstig. Een deel van deze heterochoone namen behoort stellig toe aan personen die in 1947 slechts tijdelijk in Friesland aanwezig waren, maar daar staat tegenover dat een andere hoeveelheid mogelijk heterochoone namen niet eens werd meegeteld omdat in dubio pro Frisia werd geredeneerd. Want het was er om te doen onder een bepaald aspect schetsmatig een indruk te krijgen van de antroponymische realiteit van zo'n provincie als Friesland. Door het autochoone en heterochoone tezamen, door het inheemse en typische plus het geïmporteerde en incidentele, wordt het familienamenbestand gevormd, de realiteit anno 1947 zoals die in een werk als het *NRF* is weergegeven. Het geïmporteerde is moeilijker te herkennen en te beschrijven dan het typische, en het incidentele wederom moeilijker dan het geïmporteerde. Niettemin moet het een keer gebeuren omdat de taak van de familienaamkunde álle namen betreft. Dat men tegenwoordig zo precies de autochoone nederlandse "Namenlandschaften" kan afbakenen, haast zou ik willen zeggen: "herontdekken", is een van de grote mogelijkheden die het unieke *NRF* ons biedt. Een andere mogelijkheid is echter de stand van zaken compleet en zonder historische of puristische vooringenomenheid te beschrijven en te interpreteren zoals hij zich vandaag de dag aan ons voordoet. Formuleringen als 'van vreemde herkomst' of 'frjemde (net-Fryske) nammen'¹¹, ongetwijfeld zuiver taalkundig of familienaam-historisch bedoeld, dragen latent de neiging tot een kwalitatieve beoordeling in zich mee. Daarin schuilt een gevaar. Wij mogen het object van het naamkundig onderzoek niet beperken door overwegingen van kwalitatieve aard, door een voorkeur voor een bepaalde formele gaafheid. Familienamen komen net als de mensen die ze dragen "overal vandaan" en zijn ook net als deze "van allerlei soort".

N o t e n

1. Uitgegeven door de Naamkundecommissie [later: Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis] van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, onder redactie van P.J. Meertens [later: met medewerking van H. Buitenhuis] (Assen 1963 vlgg.).
2. Met een inleiding van H. Buitenhuis (Assen 1964).
3. A.w. blz. 5. Zie ook: H. Buitenhuis, *Familienamen in Friesland uit 1947*, in *Med. Ver. Naamk.* 48 (1962) blz. 64 vlgg. en *Nogmaals familienamen in Friesland*, in *Med. Ver. Naamk.* 49 (1963) blz. 34 vlgg.
4. Door P.J. Meertens (Naarden 1947).
5. J. Winkler, *Friesche Naamlijst (Onomasticon Frisicum)* (Leeuwarden, 1898); W. de Vries, *Friese Persoonsnamen* (Assen 1952); P. Sipma, *Fryske Nammekunde I (= Foaren Skaeinammen)* (Drachten 1952).
6. *Mensch en Land in de Middeleeuwen, Bijdrage tot een Geschiedenis der Nederzettingen in Oostelijk Nederland I-II* (Assen 1944).
7. A.w. II blzz. 248, 262, 213.
8. De twee andere betekenissen van *hakkebord*, keukengereedschap en deel van een schip (vgl. *WNT V* 1550/1552) lijken mij voor een verklaring van deze familienaam minder waarschijnlijk. Bovendien, ook die twee begrippen zijn niet typisch fries.
9. J. Winkler, *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis* (Haarlem 1885) blz. 319.
10. Over de betekenis en de problemen van het verschijnsel "kernnaam" zie o.m. de discussie tussen K. Heeroma en H. Buitenhuis in de jaargangen 1964, 1965 en 1966 van de *Driemaandelijke Bladen resp. Med. Ver. Naamk.*
11. P. Sipma, a.w. blz. 131.